

4. Лефтеров В.О. Психотренінгові тренінгові технології в органах внутрішніх справ [Текст]. Т.2. Психотренінг в ОВС: практичний досвід, організація проведення та перспективи подальшого впровадження: Монографія / В.О. Лефтеров. – Донецьк: ДЮІ, 2008. – 286 с.
5. Марасанов Г.И. Социально-психологический тренинг [Текст] / Г.И. Марасанов. – М.: Когито-центр, 2001. – 251с.
6. Спасенников В.В. Анализ и проектирование групповой деятельности в прикладных психологических исследованиях / В.В. Спасенников. – М.: Институт психологии РАН, 1992. – 162 с.
7. Тімченко О.В. Професійний стрес працівників органів внутрішніх справ України (концептуалізація, прогнозування, діагностика та корекція) [Текст] : дис.. доктора психол. наук / О.В. Тімченко. - Х., 2003. – 427 с.
8. Шнейдер Л.Б. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг [Текст]: учебное пособие / Л.Б. Шнейдер. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2004. – 600 с. – (Серия «Библиотека психолога»).
9. Cenin M. Podstawy teoretyczne stosownych metod treningu psychologicznego [Текст] / M. Cenin // Acta Bratisl. Pr. Psychol. – 1990. – № 22. – С. 35-64.

УДК 159.9

Кучеренко Н.С. аспірант кафедри практичної психології Української інженерно-педагогічної академії

ДЕЯКІ ПІДХОДИ ДО ПРОГНОЗУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ УСПІШНОСТІ ФАХІВЦЯ ВИКОНУЮЧОГО ДІЯЛЬНОСТІ В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ

У статті проведено аналіз стану проблеми визначення професійної успішності виконання діяльності в особливих умовах в працях як вітчизняних, так зарубіжних дослідників. Визначені деякі протиріччя які виникають між властивостями фахівця і відносинами особистості в характеристиці здібностей, шляхи подолання цих протиріч, основні особливості прогнозування успішності діяльності з урахування професійно значущих властивостей і здібностей спеціалістів.

Ключові слова: професійна успішність, діяльність в особливих умовах, професійні здібності, надійність, система прогнозування успішності діяльності.

В статье проведен анализ состояния проблемы определения профессиональной успешности выполнения деятельности в особых условиях в трудах как отечественных, так и зарубежных исследователей. Определены некоторые противоречия, которые возникают между качествами специалиста и отношениями личности в характеристики способностей, пути преодоления этих противоречий, основные особенности прогнозирования успешности деятельности с учетом профессионально важных качеств и способностей специалистов.

Ключевые слова: профессиональная успешность, деятельность в особых условиях, профессиональные способности, надежность, система прогнозирования успешности деятельности.

Постановка проблеми. Одне з найважливіших питань психології праці в особливих умовах діяльності є питання залежності професійної успішності від здібностей працівника, розвиток професійно значущих властивостей. У вирішенні цих питань психологія праці спирається на теорію здібностей, розроблену такими психологами як Б. М. Теплов, С. Л. Рубінштейн, В. Н. Мясищев, Б. Г. Ананьев, А. Г. Ковальов та ін..

Поняття «успішність» є неоднозначним для оцінки успішності використовуються такі критерії як якість продукції, продуктивність праці, безпомилковість дій, пропускна здатність, рівень складності розв'язуваної задачі тощо. Поряд із зазначеними показниками успішності слід враховувати і нервово-психічні затрати, необхідні для досягнення результату праці, вміння працівника застосовувати свої професійно значущі якості, досвід при виконанні діяльності в особливих умовах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проведені дослідження успішності виконання професійних функцій спеціалістами в особливих умовах діяльності показали неоднозначність вирішення цієї проблеми. Так, Є.А. Мілерян для оцінки успішності роботи спеціалістів вводить поняття «якість трудової діяльності», яке характеризується надійністю, ефективністю, гнучкістю і темпом роботи. При цьому надійність виражена стабільністю оптимального рівня працездатності в екстремальних умовах праці, за якою стоїть здатність працівника до економічної затрати сил і розподілу їх у часі.

Гнучкість проявляється в здібності фахівця своєчасно змінювати стратегію або засіб здійснення дій відповідно до змін умов праці її показником може бути швидкість зміни стратегій у відповідь на зміну ситуації. Під різнобічністю розуміється загальна кількість варіантів стратегії, прийомів і засобів здійснення дій, кожен з яких веде до досягнення поставленої мети праці. Основним показником різнобічності роботи є відсоткове відношення виявлених спеціалістом рішень задач до максимально можливої кількості варіантів рішень. Чим складніше діяльність, тим більше показників використовується для її оцінки, для визначення цього М.Д. Утюжников запропонував шкалу професійної успішності за наступними рівнями - номінальним, потенційним, перспективним і оптимальним.

В.Н. Мясищев запропонував враховувати при оцінці успішності динаміку ставлення людини до праці - так відповідність ступеня розвитку індивідуально психічних властивостей високому рівню професійної успішності, дозволяє вважати цю властивість професійно значущою і віднести її до здібностей, котрими виступають і властивості, і відносини особистості.

В.С. Мерлін вважає, що від властивостей фахівця залежить не тільки ступінь успішності результатів діяльності, а і індивідуальні прийоми і засоби виконання, завдяки яким досягається успішний результат, ступінь подолання несприятливих і протидіючих умов при досягненні успішного результату, у зв'язку з цим В.С. Мерлін розрізняє в характеристиці здібностей дві сторони: кількісну - рівень здібностей, і якісну - своєрідність індивідуальних прийомів.

Б.Г. Ананьєвим визначено, що в якості передумов успішності будь-якої діяльності потрібно розглядати не просто суму необхідних властивостей, а певну структуру здібностей, їх «функціональний» склад, різне поєднання в них сенсомоторних, мнемічних, логічних, емоційно-вольових та інших компонентів, які нерівномірно і своєрідно розвиваються в різних видах діяльності. Пропонується при вивченні структури виходити з функціонального складу діяльності, що дозволяє здійснювати поелементне зіставлення професійно значущих властивостей і характеристик діяльності.

Виклад основного матеріалу. Проводячи аналіз успішності професійної діяльності в особливих умовах необхідно приділяти значну увагу виникаючим протиріччям між властивостями фахівця і відносинами особистості в характеристиці здібностей, взаємозв'язки компонентів у структурі здібностей до діяльності можуть бути як позитивними, так і негативними, рівень здібностей може залежати від характеру зв'язків. Якщо властивості спеціаліста суперечать відносинам особистості, то рівень здібностей знижується і навпаки, коли протиріччя долаються досягається відповідність між властивостями спеціаліста, необхідними для даної діяльності, і позитивним ставленням до неї, рівень здібностей максимально підвищується. В.С. Мерлін визначає, що наявність суперечностей між можливостями людини її інтересами і відносинами особистості - необхідна умова розвитку здібностей. Рівень здібностей визначається ступенем вирішення таких протиріч.

Подолання цих протиріч здійснюється різними шляхами. По-перше, при високому рівні мотивації, недостатньо виражена професійно значуща властивість може бути розвинена настільки, наскільки це необхідно для успішного виконання діяльності. По друге - компенсація недостатньо вираженої властивості іншою властивістю. Одні і ті ж професійні завдання можуть виконуватися за допомогою різних сполучень властивостей, тому що в професійній діяльності в особливих умовах бере участь цілісна особистість професіонала, а не окрема психічна функція. Тому багато в чому успішність професійної діяльності в особливих умовах залежить від індивідуального стилю діяльності фахівця, що визначається в сукупності прийомів і засобів діяльності, обумовлених певними властивостями особистості та сформовані як засіб пристосування до об'єктивних вимог. Поряд з компенсацією одних властивостей іншими можлива компенсація недостатньо виражених функцій за допомогою вмінь і навичок.

Усунення протиріч між можливостями фахівця і його інтересом до професії може здійснюватися одночасно або порізно, притому з різним ступенем усвідомлення, як у процесі професійної підготовки так і під час професійної адаптації. Однак не у всіх випадках протиріччя може бути розв'язне до кінця. Так, якщо в силу недостатнього розвитку якої-небудь властивості спеціаліст не в змозі домогтися задовольняючих його результатів діяльності, він знижує рівень своїх домагань до тих пір, поки досягнуті ним результати не приходять в більшу відповідність з його можливостями. Може статися так, що позитивне ставлення до діяльності змінюється на негативне. Іноді протиріччя розв'язується так, що замість не задовольняючого позитивного ставлення до даної діяльності формується позитивне ставлення до іншої діяльності,

більш відповідної можливостям фахівця. Це можливо тільки тоді, коли спеціаліст усвідомлює, що причина його невдач не в зовнішніх обставинах і перешкодах, а в нестачі необхідних здібностей.

У реальних умовах професійної діяльності часто важко встановити, що лежить в основі успішності - здатності чи сформовані професійні вміння. Тому були визначені критерії, в якості котрих використовується перенесення високих результатів, досягнутих фахівцями, на нові завдання, подібних до розв'язуваних раніш, не послідовністю способів дії, а вимогами до психічних властивостей особистості. Ці критерії визначають, що успіх діяльності в особливих умовах залежить не тільки від знань, умінь і навичок, а і від здібностей. Проте необхідно зазначити, що вміння та навички можуть бути дуже істотною умовою успіху діяльності, але вони недостатні для того, щоб визначити її творчий характер, що виражається в продуктивних прийомах і способах виконання. Навички можуть скривати відсутність тої, чи іншої властивості в структурі здібностей або замінювати її.

Наприклад, в професійній діяльності майбутніх офіцерів технічного профілю внутрішніх військ МВС України, які виконують діяльність в особливих умовах, є робочі пости і завдання, де для роботи необхідні різні властивості психіки. Тому для найкращого використання їх потенційних можливостей слід здійснювати підбір робочих постів і завдань, відповідних структурі професійних здібностей.

Прогнозування успішності професійної діяльності в особливих умовах з урахуванням психологічних показників має велике значення для оптимізації процесу навчання, організації індивідуального підходу і т. і. Але більш частіше прогнозування успішності діяльності проводиться з метою визначення придатності особистості до відповідного виду діяльності при професійному відборі. Психологічний відбір, як один з компонентів професійного відбору, передбачає вибір осіб на основі оцінки їх здатності виконувати діяльність в особливих умовах. Так, здійснюється оцінка здібностей, майбутнього фахівця, на основі безпосереднього вивчення кількісних і якісних показників в конкретному виді діяльності. Шляхом порівняння показників його продуктивності з відповідними показниками, а також критеріями оцінок, виконується характеристика і оцінка здібностей. В отриманій таким чином оцінці завжди містяться елементи прогнозу здібностей, тобто передбачуваний рівень їх прояву надалі. Але більше значення має завчасне прогнозування здібностей особистості ще при відборі до навчання в професійні навчальні заклади, в цьому разі прогнозування стає спеціальним завданням. Прогнозування здібностей характеризується наступними основними особливостями: роздільністю в часі етапу прогнозування від етапу практичного оволодіння даною діяльністю або виконання її, опосередкованими прийомами отримання інформації про здібності особистості тощо. Розробляючи прогноз можливої успішності професійної діяльності фахівця в особливих умовах діяльності не потрібно змішувати поняття «діагностика» і «прогнозування» здібностей, тому що отримані дані про стан або відносний рівень прояву певних психічних властивостей дослідник не повинен трактувати прямолінійно, як дані, що мають безпосереднє прогностичне значення, тоді як вони, лише, первинна діагностична інфо-

рмація, яка вимагає спеціального відпрацювання, аналізу та узагальнення. Тільки після цього вона може бути інтерпретована і представлена у формі прогнозу здатності до відповідного виду діяльності.

Виходячи з цього процедура дослідження професійно значущих властивостей та здібностей яка використовується при професійному відборі до діяльності в особливих умовах повинна відповідати таким вимогам, як прогностичність, надійність, диференційованість методик. Методики, які застосовуються при прогнозуванні, повинні дозволяти досліджувати ті властивості особистості, які є професійно-важливими для діяльності в особливих умовах, та виявлені в результаті її професіографічного аналізу, проводиться, по можливості, в стандартних умовах, не потребувати спеціальної, довготривалої підготовки досліджуваних тощо. Одним з найважливіших умов успішного проведення діагностичної процедури є створення позитивного відношення до неї, з цією метою пояснюють сенс і значення дослідження, указують на зв'язок його з життєвою метою, можливими професійними досягненнями.

Прогнозування успішності виконання професійних функцій являє собою формування прогнозу індивідуальної поведінки фахівця при виконання діяльності в особливих умовах, для цього повинна бути розроблена система прогнозування успішності діяльності яка включає наступні етапи:

- психологічний аналіз діяльності - вихідними при цьому є професійні вимоги, які пред'являються до структури психічних властивостей, розробка критеріїв для судження про точність зроблених прогнозів;

- підбір та розробка методів отримання інформації про професійно-значущі властивості. При конструюванні тестових методик застосовують два основних підходи – аналітичний та синтетичний. При аналітичному підході виокремлюється вивчення окремих психічних властивостей. До другого підходу відносяться методичні прийоми, засновані на імітації або створенні спрощених моделей цілісної діяльності та окремих її структурних елементів. Оптимальна конструкція діагностичних методик повинна поєднувати аналітичні і синтетичні методики і, давати можливість досліджень індивідуального взаємозв'язку досліджуваних властивостей. Зазначеним вимогам найбільшою мірою задовольнятимуть методики комплексного характеру;

- вибір або розробка критерію об'єктивної міри успішності діяльності. Підбір показників, які будуть використовуватися в якості критерію, здійснюється на основі психологічного аналізу діяльності і вони повинні відповідати наступним вимогам: адекватність цілям системи прогнозування, використання показників, що характеризують успішність діяльності в найбільшому її розумінні, застосування декількох показників з виділенням провідної або узагальнюючої оцінки успішності. Таким чином, критерій являє собою те, що повинно бути передбачено.

- розробка правил перетворення вихідної інформації в інтегральну діагностичну оцінку - уточнюються прийоми отримання вихідної інформації, здійснюється вибір або адаптація статистичного алгоритму, від якого залежить повнота і раціональність використання отриманої за допомогою різних методів інформації;

- завершальним етапом розробки системи прогнозування є визначення

її валідності – того, наскільки добре система працює, як виконує те, для чого призначена. Цей етап є контрольним випробуванням системи. Знання валідності системи прогнозування дозволяє оцінити її з точки зору прийнятності для практичного використання. На підставі отриманої оцінки можна зробити висновок про необхідність внесення в систему змін, що підвищують її прогностичну ефективність.

Висновки. Необхідно визначити, що формування прогнозу успішності проходить кілька стадій. Так за допомогою інформативних методик отримують інформацію про структуру особистості, потім отриману інформацію представляють у вигляді значень інформативних показників, які в подальшому об'єднуються в один інтегративний і на решті на заключному етапі здійснюється його перетворення в прогноз. Оцінку успішності професійної діяльності особистості в особливих умовах діяльності потрібно розглядати відповідно до її розвитку при цьому необхідно визначити, якому етапу розвитку здібностей відповідає їх діагностична оцінка, і на цій основі в подальшому робити її корекцію.

Можна припустити, що найбільша ефективність системи прогнозування в цілому може бути досягнута при взаємозв'язку діагностичної інформації першого і другого порядків. Використання діагностичної інформації другого порядку покликане надати системі прогнозування в певній мірі особистісний, структурний та динамічний характер. Практично це здійснюється шляхом запровадження обґрунтованих поправок в індивідуальні діагностичні оцінки.

Таким чином, необхідно відзначити, якщо різноманітні способи підвищення рівня професійно значущих властивостей особистості виявляються недостатніми для досягнення професійної успішності у зв'язку з високими вимогами до психічних властивостей фахівця котрий виконує діяльність в особливих умовах, виникає необхідність в професійному психологічному відборі, який буде ефективний лише в тому випадку, якщо йому передують психологічне вивчення діяльності і розробка системи діагностики і прогнозування успішності виконання професійних функцій спеціалістом, що і буде предметом наших подальших досліджень

ЛІТЕРАТУРА

1. Барко В.І. Професійний відбір кадрів до органів внутрішніх справ (психологічний аспект): Монографія. - К.: Ніка-Центр, 2002. □ 296 с.
2. Бодров В.А. Психология профессиональной пригодности: Учеб. пособ. - М., 2001. - 511 с.
3. Корольчук М.С., Крайнюк В.М. Теорія і практика професійного психологічного відбору. □ Київ: Ніка-Центр, 2006. □ 536 с.
4. Корольчук М.С., Крайнюк В.М. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. - К.: Ніка-Центр, 2006. - 580 с.
5. Кремень В.Г., Костицький М.В., Максименко С.Д., Сафін О.Д. Психология професійної діяльності офіцера. Підручник. - Хмельницький: видавництво Академії ПВУ, 1999. - 488 с.
6. Маклаков А.Г. Профессиональный психологический отбор персонала. □ СПб., 2008. □ 480 с.

7. Рыбников В.Ю. Психологическое прогнозирование надежности деятельности специалистов экстремального профиля. □ СПб., 2000. □ 152 с.